

УДК 347.91
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.67>

В. В. Смірнова
аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-0096-1461

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНИХ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Актуальність статті полягає в тому, що Цивільним процесуальним кодексом України встановлений перелік справ окремого провадження, до розгляду яких залучаються присяжні. Незважаючи на це, законодавцем не встановлені права, обов'язки, гарантії та відповідальність присяжних під час їх участі у здійсненні правосуддя. Ця прогалина у законодавстві створює додаткові труднощі як для професійних суддів, які вимушені на власний розсуд визначати правовий статус присяжних у цивільному процесі, так і для самих присяжних, які не можуть ознайомитися з переліком власних прав, обов'язків, гарантії і відповідальності.

Метою цієї статті є дослідження правового статусу присяжних під час розгляду ними справ окремого провадження, встановлення моменту набуття особою правового статусу присяжного, визначення особливостей декларування осіб, які виконують функції присяжних.

Стаття присвячена дослідженню правового статусу присяжних у цивільному судочинстві України, визначенню моменту набуття особою правового статусу присяжного, обґрунтуванню необхідності розмежування понять «кандидат у присяжні» і «присяжний» на законодавчому рівні, аналізу правових норм, що регламентують права, обов'язки, гарантії та відповідальність присяжних під час їх участі у здійсненні правосуддя у цивільному процесі.

Зроблено висновок, що цивільним законодавством прямо встановлений перелік справ окремого провадження, до розгляду яких залучаються присяжні, тому закріплення правового статусу останніх має бути здійснено на законодавчому рівні шляхом доповнення Цивільного процесуального кодексу України статтею «Права та обов'язки присяжних». Крім того, потребує подальшого дослідження питання щодо необхідності розмежування понять «кандидат у присяжні» і «присяжний» на законодавчому рівні з метою встановлення різного обсягу процесуальних прав та обов'язків для кожної з цих двох категорій.

Враховуючи низку факторів, що впливають на небажання громадян брати участь у здійсненні правосуддя в якості присяжних, вважаємо, що декларування останніх є однією з важливих причин відмови потенційних присяжних від участі у розгляді судових справ. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до п. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» щодо виключення присяжних зі списку суб'єктів декларування.

Ключові слова: присяжний, кандидат у присяжні, суддя, правовий статус присяжного, правосуддя, цивільне судочинство.

Smirnova V. V. THE LEGAL STATUS OF A JURY IN CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE

The relevance of the article is that the Civil Procedure Code of Ukraine establishes a list of cases of separate proceedings in which juries are involved. Nevertheless, the legislature does not establish the rights, duties, guarantees and responsibilities of jurors in their participation in the administration of justice. This gap in the law creates additional difficulties for both professional judges, who are forced to determine the legal status of jurors in civil proceedings at their own discretion, and for jurors themselves, who are unable to read their own rights, duties, guarantees and responsibilities.

The purpose of this article is to study the legal status of jurors during the consideration of cases of separate proceedings, to establish the moment of acquisition of legal status by a person, to determine the features of declaring persons performing the functions of jurors.

Thus, the article is devoted to the study of the legal status of jurors in civil proceedings in Ukraine, determining the moment of acquisition of legal status by a juror, justifying the need to distinguish between “juror candidate” and “juror” at the legislative level, analysis of legal norms governing rights, responsibilities, guarantees and liability of jurors during their participation in the administration of justice in civil proceedings.

It is concluded that the civil law directly establishes a list of separate cases in which juries are involved, so the legal status of the latter should be enshrined at the legislative level by supplementing the Civil Procedure Code of Ukraine with the article “Jury Rights and Responsibilities”. In addition, there is a need to further explore the need to distinguish between “juror” and “juror” at the legislative level in order to establish a different scope of procedural rights and responsibilities for each of these two categories.

Given a number of factors influencing the reluctance of citizens to participate in the administration of justice as jurors, we believe that the declaration of the latter is one of the important reasons for the refusal of potential jurors to participate in court proceedings. In this regard, we propose to amend paragraph 3 of Article 3 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” to exclude jurors from the list of subjects of declaration.

Key words: juror, jury candidate, judge, legal status of the jury, justice, civil proceedings.

Постановка проблеми. Цивільним процесуальним кодексом України встановлений перелік справ окремого провадження, до розгляду яких залучаються присяжні. Незважаючи на це, законодавцем не встановлені права, обов'язки, гаран-

тії та відповідальність присяжних під час їх участі у здійсненні правосуддя. Ця прогалина у законодавстві створює додаткові труднощі як для професійних суддів, які вимушені на власний розсуд визначати правовий статус присяжних у цивіль-

ному процесі, так і для присяжних, які не можуть ознайомитися з переліком власних прав, обов'язків, гарантій і відповідальності.

Також потребує дослідження питання щодо моменту набуття громадянином правового статусу кандидата у присяжні і правового статусу присяжного, а також чіткого розмежування цих двох понять, оскільки кожна з цих двох категорій наділяється різним обсягом прав та обов'язків.

Метою статті є дослідження правового статусу присяжних під час розгляду ними справ окремого провадження, встановлення моменту набуття особою правового статусу присяжного, визначення особливостей декларування осіб, які виконують функції присяжних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам правового статусу присяжних присвячені дослідження А.А. Солодкова, І.Є. Словської, В.М. Щерби, В.В. Городевенко, Н.С. Карпова, Л.Ю. Сайко та інших. Однак основна увага цих вчених приділяється дослідженню правового статусу присяжних у кримінальному судочинстві.

У межах цивільного процесу деякі питання правового статусу присяжних висвітлювалися у працях Д.В. Шкребець, І. Татулич, О.В. Колісник, Ю.Ю. Рябченко. Незважаючи на наявність окремих наукових праць, у яких визначається правовий статус присяжних під час розгляду ними справ окремого провадження, дослідження прав, обов'язків, гарантій і відповідальності присяжних у цивільному судочинстві залишається актуальним.

Виклад основного матеріалу. У ст. 124 Конституції України встановлено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Це конституційне положення знайшло своє подальше відображення у ч. 4 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України, де встановлений вичерпний перелік справ окремого провадження за участю присяжних.

Однак у цивільному законодавстві відсутні норми, що детально регламентували б правовий статус присяжних під час здійснення правосуддя у цивільному судочинстві, обмежуючись лише ч. 2 ст. 34 Цивільного процесуального кодексу України, де встановлено, що присяжні при здійсненні правосуддя користуються усіма правами судді.

Також слід звернути увагу на те, що у науковому співтоваристві відсутній єдиний науковий підхід щодо сутності категорії «правовий статус» та його елементного складу. Одні вчені вказують на існування лише двох елементів правового статусу судді – прав та обов'язків [2, с. 145], на переконання інших науковців до правового статусу слід також віднести правосуб'єктність, функції, гарантії та відповідальність [3, с. 67]. На нашу думку, до правового статусу присяжного нале-

жать права та обов'язки, гарантії та відповідальність згідно законодавства України.

Отже, під правовим статусом присяжного слід розуміти систему прав та обов'язків, що надаються присяжному як громадянину України, який відповідає усім встановленим у законодавстві вимогам до присяжного та отримав письмове запрошення для участі у здійсненні правосуддя судами цивільної юрисдикції.

Досліджуючи правовий статус присяжного, слід також звернути увагу на момент набуття особою цього правового статусу. Встановлення моменту набуття особою правового статусу присяжного ускладнюється відсутністю чіткої позиції законодавця з цього питання. На думку А.А. Солодкова, особа перестає бути кандидатом у присяжні і набуває статусу присяжного з моменту складання нею присяги. Саме з цього моменту така особа стає суб'єктом відповідних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності присяжного, на неї також розповсюджуються передбачені законом гарантії здійснення функції правосуддя [4, с. 80]. Однак ці правила стосуються виключно кримінального судочинства.

З метою з'ясування правового статусу присяжних у цивільному судочинстві пропонуємо проаналізувати низку статей Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до ст. 63 цього закону присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя.

У ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що особа, призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складання присяги судді визначеного змісту. У ст. 388 Кримінального процесуального кодексу міститься вимога до приведення присяжних до присяги. Водночас під час участі присяжних у справах окремого провадження складання ними присяги законом не передбачено [6, с. 1]. У зв'язку з цим виникає питання щодо моменту набуття особою правового статусу присяжного під час участі у розгляді справ окремого провадження.

На нашу думку, доцільно на законодавчому рівні встановити, що особи, включені до списку присяжних, є кандидатами у присяжні, які надали письмову згоду бути присяжними, однак ще не реалізували своє право на участь у здійсненні правосуддя шляхом безпосереднього розгляду конкретної справи у суді. Водночас моментом набуття кандидатом у присяжні статусу присяжного пропонуємо визнати момент отримання останнім письмового запрошення для участі у розгляді конкретної судової справи в якості присяжного [6, с. 3].

Розмежування понять «кандидат у присяжні» та «присяжний» дозволить визначити момент, з якого на особу покладаються цивільно-процесу-

альні права та обов'язки, а також гарантії та відповідальність згідно законодавства України.

Досліджуючи правовий статус присяжних слід звернути увагу на те, що, незважаючи на наявність у законодавстві правової норми про те, що присяжні під час здійснення правосуддя користуються усіма правами судді, вважаємо за доцільне окремо визначити права присяжних у цивільному законодавстві. Так, правам присяжних у кримінальному судочинстві присвячена окрема стаття Кримінального процесуального кодексу, де зазначено, що присяжний має право:

- 1) брати участь у дослідженні всіх відомостей і доказів у судовому засіданні;
- 2) робити нотатки під час судового засідання;
- 3) з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;
- 4) просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа (ст. 386).

Таким чином, кримінальним законодавством встановлений перелік процесуальних прав присяжного під час виконання покладених на нього обов'язків у суді. Аналогічно цьому доцільно внести відповідні зміни до Цивільного процесуального кодексу України та закріпити на законодавчому рівні права присяжних у цивільному процесі.

Стосовно процесуальних обов'язків присяжних під час їх участі у цивільному судочинстві, то вони прямо не встановлені у цивільному законодавстві, на відміну від норм кримінального законодавства, де провадженню у суді присяжних присвячений окремий розділ. Так, відповідно до ч. 3 ст. 386 Кримінального процесуального кодексу України присяжний зобов'язаний:

- 1) правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків із особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого надати необхідну інформацію про себе;
- 2) додержуватися порядку у судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого;
- 3) не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду;
- 4) не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, які не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;

5) не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;

6) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Процесуальні обов'язки присяжних, встановлені для кримінального процесу, не можуть бути використані під час участі присяжних у розгляді справ окремого провадження. Цивільний процесуальний кодекс України поверхнево регулює порядок участі присяжних у розгляді справ окремого провадження без зазначення їх процесуальних прав та обов'язків, що створює труднощі як для суддів, які змушені самостійно визначити обсяг тих прав та обов'язків, якими володіє присяжний, так і присяжних, які не знають власних повноважень під час здійснення правосуддя.

З метою ефективного функціонування суду присяжних у цивільному судочинстві, на нашу думку, доцільно доповнити Цивільний процесуальний кодекс України статтею «Права та обов'язки присяжних», у якій, використовуючи за аналогією положення кримінального законодавства, слід визначити процесуальні права та обов'язки представників народу під час здійснення правосуддя у рамках цивільної процедури.

Крім процесуальних обов'язків, особа, яка набула правового статусу присяжного, є суб'єктом декларування і зобов'язана щорічно подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством з питань запобігання корупції. Згідно з п. 7 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» суб'єктами, на яких поширюється дія цього закону, є, в тому числі, присяжні.

Водночас законом не встановлено, з якого моменту на особу, включену до списку присяжних, покладається обов'язок подання декларації. Роз'яснення з цього питання надано Національним агентством з питань запобігання корупції, відповідно до якого присяжні, які протягом року не залучалися для участі у здійсненні правосуддя, не є суб'єктами декларування.

Виникає питання щодо декларування присяжних, які були увільнені від виконання обов'язків у суді з різних причин. Вважаємо, що присяжний, увільнений від виконання обов'язків у суді, також має звільнитися від обов'язку подання декларацій. Але відсутність чіткого законодавчого врегулювання цього питання призводить до того, що на офіційному сайті судової влади містяться оголошення щодо необхідності подання декларацій присяжними, які протягом 2019 року були увільнені від виконання обов'язків присяжного у суді [9].

Неоднозначне розуміння судами правових норм щодо декларування присяжних створює додаткове навантаження на осіб, включених до списку присяжних. Враховуючи це, НАЗК слід доповнити Роз'яснення щодо порядку оформлення декларацій прямою вказівкою на звільнення від обов'язку подання декларацій присяжними, які протягом минулого року не залучалися до здійснення правосуддя або були увільнені від виконання цих обов'язків у суді.

Безумовно, декларування суддів є важливим кроком для запобігання корупції у суддівстві, однак виникають сумніви щодо доцільності подання декларації присяжними. По-перше, згідно з ч. 1 ст. 67 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суд залучає присяжних до здійснення правосуддя у порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатий за їхньою участю. Таким чином, присяжні виконують обов'язки у суді відносно короткий проміжок часу, на відміну від суддів, які здійснюють правосуддя на постійній основі.

По-друге, присяжними є пересічні громадяни, які можуть бути і пенсіонерами, і безробітними, які раніше не стикалися із процедурою декларування, а жодна допомога у складанні та поданні присяжними декларації не надається. Відповідно до ст. 172⁶ Кодексу України про адміністративні правопорушення несвоєчасне подання декларації без поважних причин, а також повідомлення завідомо недостовірних відомостей у декларації особи є адміністративним правопорушенням та тягне за собою відповідальність, встановлену у кодексі.

Крім того, ст. 366¹ Кримінального кодексу України встановлено, що надання суб'єктами декларування завідомо недостовірних відомостей у декларації або умисне неподання суб'єктом декларування зазначеної декларації є підставою для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності.

Як слушно зауважила Н.М. Ахтирська, достатня кількість осіб, які бажають виконувати функції народних засідателів, відсутня, їх залучення стало проблемою для суддів, які фактично вимушені вмовляти осіб брати участь у розгляді справ, і вдається це їм здебільшого за рахунок особистих контактів [11, с. 84]. Враховуючи викладене вище, а також сучасний стан інституту присяжних, обов'язкове декларування присяжних є одним із тих факторів, які впливають на небажання останніх залучатися до здійснення правосуддя. Тому вважаємо за необхідне звільнити присяжних від подання електронних декларацій, передбачених Законом України «Про протидію корупції».

Перейдемо до розгляду ще одного елементу правового статусу присяжних, а саме гарантій

діяльності представників народу під час здійснення правосуддя. Аналіз ст. 68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дозволяє виокремити певні види гарантій, наданих законом для присяжних на час виконання останніми обов'язків у суді:

1) Винагорода, що розраховується з урахуванням посадового окладу судді місцевого суду та фактично відпрацьованого часу в порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України. Нині присяжні отримують приблизно 250 грн за годину участі в засіданнях [12].

Відповідно до Наказу Державної судової адміністрації «Про затвердження Порядку виплати винагороди та відшкодування витрат, виплати добових присяжному за час виконання ним обов'язків у суді» до фактично відпрацьованого часу належить ознайомлення присяжного з матеріалами судової справи, в якій він бере участь як присяжний; участь присяжного в судовому засіданні; перебування присяжного в нарадчій кімнаті; час очікування присяжним початку судового засідання, який визначено в процесуальному документі, у разі зміщення графіку засідань у суді (з часу, визначеного у процесуальному документі, до фактичного початку судового засідання).

2) Відшкодування витрат на проїзд і наймання житла. Відшкодування витрат на проїзд і наймання житла, виплата добових присяжному здійснюються відповідним територіальним управлінням Державної судової адміністрації України в порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України для відряджень у межах України [13].

3) Добові.

4) Збереження усіх гарантій і пільг за основним місцем роботи. Час виконання присяжним обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

5) Гарантії незалежності і недоторканності судді. Відповідно до ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» незалежність суддів забезпечується:

1) особливим порядком його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;

2) недоторканністю та імунітетом судді;

3) незмінюваністю судді;

4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;

5) заборорою втручання у здійснення правосуддя;

6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;

7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності суддів, встановленим законом;

8) належним матеріальним і соціальним забезпеченням судді;

9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування;

10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;

11) правом судді на відставку.

Аналіз цих положень дозволяє дійти висновку, що на присяжних не можуть поширюватися усі гарантії незалежності суддів через специфічний порядок виконання ними функції правосуддя. Не викликає сумнівів, що такі гарантії незалежності як незмінюваність, соціальне забезпечення, право на відставку стосуються тільки професійних суддів. Погоджуємося із думкою Р.О. Куйбіди, що оскільки народні засідателі та присяжні, як і професійні судді, здійснюють правосуддя, вони не можуть бути менш захищеними, інакше у справедливості рішень виникатимуть сумніви [14, с. 190].

Висновки. Враховуючи те, що цивільним законодавством прямо встановлений перелік справ окремого провадження, до розгляду яких залучаються присяжні, закріплення правового статусу останніх має бути здійснено на законодавчому рівні шляхом доповнення Цивільного процесуального кодексу України статтею «Права та обов'язки присяжних». Крім того, потребує подальшого дослідження питання щодо необхідності розмежування понять «кандидат у присяжні» і «присяжний» на законодавчому рівні з метою встановлення різного обсягу процесуальних прав та обов'язків для кожної із цих двох категорій.

Враховуючи низку факторів, що впливають на небажання громадян брати участь у здійсненні правосуддя в якості присяжних, вважаємо, що декларування останніх є однією з важливих причин відмови потенційних присяжних від участі у розгляді судових справ. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до п. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» щодо виключення присяжних зі списку суб'єктів декларування.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

2. Права человека : учебник / отв. ред. Е.А. Лукашева. М. : НОРМА, 2003. URL: <https://may.alleng.org/d/jur/jur929.htm>.

3. Федоренко В.Л. Конституційноправовий статус суддів судів загальної юрисдикції. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 3. С. 67.

4. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження у суді присяжних в Україні : дис. ... канд. юр. наук. : 12.00.09. Харків, 2015. 219 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Solodkov/d_Solodkov.pdf.

5. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#n570>.

6. Смірнова В.В. Щодо моменту набуття особою правового статусу присяжного. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики* : міжнародна науково-практична конференція, м. Дніпро, 5-6 червня 2020 року. Дніпро : Громадська організація «Правовий світ», 2020.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013. №№ 9-10, 11-12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

8. Закон України «Про запобігання корупції» [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

9. Роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції від 03.03.2020. URL: <https://court.gov.ua/press/news/901342/>.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*, 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

11. Н.М. Ахтирська. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 83–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_2012_5_12.

12. В. Рябошапка. Зарабатывать в суде может каждый: когда в Украине будет суд присяжных, как в США. 2020. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ukraine/ne-narushali-zakon-togda-zhdite-povestku-v-sud-prisyazhnyh-1386182.html>.

13. Наказ Державної судової адміністрації «Про затвердження Порядку виплати винагороди та відшкодування витрат, виплати добових присяжному за час виконання ним обов'язків у суді» [Електронний ресурс]. 05.10.2016 № 198. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0198750-16#Text>.

14. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. Монографія. К. : Атіка, 2004. 288 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kuibida_Roman/Reformuvannya_pravosuddia_v_Ukraini_stan_i_perspektyvy.pdf.